

*Prof.dr. C. van Heeringen, prof.dr. G. Portzky, dr. D.P. de Beurs
en prof.dr. A.J.F.M. Kerkhof (redactie)*

Handboek suïcidaal gedrag

Tweede, geheel herziene druk

De Tijdstroom/Boom Amsterdam

Eerste druk, 2007.

Tweede, herziene druk, 2019.

© Boom uitgevers Amsterdam, 2019. De auteursrechten van de afzonderlijke bijdragen liggen bij de auteurs.

De Tijdstroom is een imprint van Koninklijke Boom uitgevers

Uitgegeven door Boom uitgevers Amsterdam BV

Prinsengracht 747-751

1017 JX Amsterdam

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (Postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting pro (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten van de illustraties en de artikelen volgens wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Verzorging omslag: Michiel van Kleef, Schoon Ontwerp, Utrecht

Verzorging binnenwerk: Joop Bierling, Alces Alces, Houten

ISBN 978 90 5898 324 4

NUR 875

www.boompsychiatrie.nl

www.bua.nl

Inhoud

Voorwoord – 9

Deel I Epidemiologie en verklaringsmodellen

Hoofdstuk 1 Een geschiedenis van suïcide: het verleden als verklaring
en alternatief – 15
Anton van Hooff

Hoofdstuk 2 Terminologie, definities en epidemiologie – 39
Renate van Landschoot, Nikita Vancayseele en Renske Gilissen

Hoofdstuk 3 Psychologische processen – 61
Ad Kerkhof, Derek de Beurs en Gwendolyn Portzky

Hoofdstuk 4 Suïcide en de neurowetenschappen – 75
Kees van Heeringen en André Aleman

Hoofdstuk 5 Maatschappelijke invloeden op suïcidaal gedrag – 87
Renske Gilissen, Alexandre Reynders en Anton Kunst

Hoofdstuk 6 Verklaringsmodellen – 99
Kees van Heeringen en Ad Kerkhof

Deel II Hulpverlening en behandeling

Hoofdstuk 7 Neurobiologische behandelingen van suïciderisico – 111
André Aleman en Kees van Heeringen

Hoofdstuk 8 Psychologische behandelingen van suïcidaliteit – 121
Bert van Luyn en Ad Kerkhof

Hoofdstuk 9 Trialoog over herstel in de context van leven en dood – 141
Philippe Delespaul, Willem van Staalen en Irene van de Giessen

Hoofdstuk 10 Multidisciplinaire richtlijnen – 155
Eva Dumon en Bert van Hemert

Hoofdstuk 11 Spoedeisende ambulante hulp bij suïcidepogingen en
levenstwijfel – 169

Flip Jan van Oenen, Jurgen Cornelis en Anne-Marie van Dam

Hoofdstuk 12 Onlinehulpverlening – 181

Eva De Jaegere en Bregje van Spijker

Hoofdstuk 13 Zorgen voor suïcidepogers in het ziekenhuis – 193

Bas Verwey, Peter Beks en Jeroen van Waarde

Hoofdstuk 14 Het trainen van ggz-professionals in suïcidepreventie-
vaardigheden – 207

Derek de Beurs en Saskia Aerts

Deel III Preventie

Hoofdstuk 15 Nederlandse en Vlaamse suïcidepreventieprogramma's – 221

Gwendolyn Portzky en Gerdien Franx

Hoofdstuk 16 Predictie van suïcidaal gedrag – 237

Ella Arensman

Hoofdstuk 17 Suïcidaliteit in de praktijk van de huisarts – 249

Martin Steendam, Derek de Beurs, Carl Steylaerts en Gé Donker

Hoofdstuk 18 Het werther- en papageno-effect: de impact van media op suïcidaal
gedrag – 261

Eva Dumon en Anke Wammes

Hoofdstuk 19 Suïcidepreventie via de telefoon en online – 273

Kirsten Pauwels en Eva Becking

Hoofdstuk 20 Beoordeling van het suïciderisico – 285

Marieke de Groot en Remco de Winter

Hoofdstuk 21 Suïcidepreventie in de zorg – 305

Mercedes Wolters en Remco de Winter

Hoofdstuk 22 Suïcidepreventie door verhoging van de veiligheid en kwaliteit van de
geestelijke gezondheidszorg – 319

Jan Mokkenstorm, Inge Verbeek en Ad Kerkhof

Deel IV Bijzondere aandachtsgebieden

Hoofdstuk 23 Stemmingsstoornissen en suïcidaal gedrag – 335

Kees van Heeringen en Ad Kerkhof

Hoofdstuk 24 Suïcide bij psychotische aandoeningen – 343

Rikus Knegtering en Stynke Castelein

Hoofdstuk 25 Autisme en suïcidaal gedrag – 351

Inge van Balkom en Bram Sizoo

Hoofdstuk 26 Eetstoornissen en suïcidaal gedrag – 365

Myriam Vervaeke en Kees van Heeringen

Hoofdstuk 27 Suïcidaliteit en stoornissen in het gebruik van alcohol of drugs – 373

Eric Blaauw, Hendrik Roozen en Ad Kerkhof

Hoofdstuk 28 Zelfbeschadigend gedrag – 385

Nienke Kool en Imke Baetens

Hoofdstuk 29 Preventie van suïcidaal gedrag bij jongeren – 399

Gwendolyn Portzky

Hoofdstuk 30 Suïcidaliteit en doodswensen bij ouderen – 415

Anke Bonnewyn en Lia Verlinde

Hoofdstuk 31 Suïcidaal gedrag bij lesbische, homo-seksuele, biseksuele en transgender personen: prevalentie, risicofactoren en preventiemogelijkheden – 427

Eva Dumon en Diana van Bergen

Hoofdstuk 32 Suïcide in penitentiaire inrichtingen – 439

Louis Favril en Marieke Liem

Hoofdstuk 33 Naasten erbij betrekken – 453

Annemiek Huisman en Hans van der Weijden

Hoofdstuk 34 Nabestaanden – 461

Derek de Beurs

Hoofdstuk 35 Leren van suïcide – 471

Datagestuurde multidisciplinaire evaluatie van suïcide en suïcidepogingen met ernstig letsel

Marieke de Groot en Remco de Winter

Personalia – 483

Register – 487

Voorwoord

Sinds de publicatie van de eerste druk van het *Handboek suïcidaal gedrag* in 2007 is op het vlak van suïcidepreventie in Nederland en Vlaanderen veel veranderd. Gecoördineerde preventieprogramma's werden intussen in Vlaanderen en Nederland geïmplementeerd en deze bleken op hun beurt een goede stimulans voor verder onderzoek naar het voorkomen, de oorzaken en de mogelijkheden van preventie en behandeling van suïcidaal gedrag.

Tegelijkertijd is er te weinig gebeurd. De evolutie in de cijfers wat betreft het voorkomen van suïcidaal gedrag geeft aan dat suïcide haar geheimen moeilijk prijsgeeft. Hoe komt het dat het risico van suïcidaal gedrag zo moeilijk in te schatten en te behandelen is en blijft? Twee redenen daarvoor kunnen hier aangehaald worden: de soms moeilijke eenduidige interpretatie van onderzoeksbevindingen en de veelheid van mogelijke oorzakelijke factoren. Bij de interpretatie van wetenschappelijke literatuur is nogal eens onduidelijk wat nu eigenlijk bedoeld wordt met de term 'suïcidaal gedrag'. Vaak, en zeker in Amerikaanse literatuur, wordt het gebruik van deze term beperkt tot zelfbeschadigend gedrag met de dood als intentie. Daartegenover staat dan de niet-suïcidale zelfverwonding. In de Europese traditie, en ook in dit boek, wordt dit onderscheid op basis van intentie veel minder gemaakt. Een belangrijke reden daartoe ligt in het feit dat zelfbeschadigend gedrag zonder suïcidale intentie het risico van suïcide sterk verhoogt, dat de intentie sterk kan variëren of ambivalent kan zijn en dat beide een gemeenschappelijke onderliggende kwetsbaarheid kunnen hebben. Bovendien hoeft de dood niet de intentie van suïcide te zijn: eerder vormt het stoppen van denken en voelen de intentie. Deze manier van denken (en categoriseren) weerspiegelt vooral een continuïmbenadering, waarbij de intentie van zelfbeschadigend, niet-fataal en fataal suïcidaal gedrag dezelfde is: meer of minder tijdelijk stoppen met het beleven van onverdraaglijke gevoelens en gedachten.

In het Nederlandse taalgebied worden de termen 'zelfmoord', 'zelfdoding' en 'suïcide' gehanteerd om zelfbeschadigend gedrag met dodelijke afloop te omschrijven. Er is terecht veel bezwaar tegen het gebruik van het woord 'zelfmoord' omwille van de agressieve connotatie. Begrijpelijkerwijs wordt de voorkeur aan de term 'zelfdoding' gegeven, vooral door nabestaanden, maar in het algemene taalgebruik dringt dit woord niet door. De redactie prefereert om deze reden de neutraal geachte term 'suïcide'.

Er is nooit één enkele oorzaak waarom iemand zelf een eind aan haar of zijn leven maakt of probeert te maken. Altijd ligt een noodlottige samenloop van persoonlijke omstandigheden en ervaringen aan de basis. Elke suïcide lijkt daarmee uniek. De hoofdstukken in het eerste deel van het boek zullen evenwel duidelijk maken dat een aantal rode draden door de uiteenlopende verhalen van suïcidale mensen loopt. In het algemeen resulteert suïcidaal gedrag uit de wisselwerking tussen uitlokkende gebeurtenissen en een kwetsbaarheid voor suïcidaal gedrag. Zulke uitlokkende factoren kunnen gerelateerd zijn aan psychiatrische aandoeningen. Suïcidaal gedrag blijkt maar zeer zelden voor te komen zonder een context van psychiatrische problematiek, maar gelukkig gaan lang niet alle mensen die aan een dergelijke problematiek lijden over tot suïcidaal gedrag. Andere uitlokkende factoren zijn meestal te vinden op sociaal, relationeel, professioneel

of financieel vlak. Maar ook voor deze mogelijke uitlokkende gebeurtenissen geldt dat lang niet iedereen die ermee te maken krijgt, tot suïcidaal gedrag overgaat. Daarmee wordt suïcidaal gedrag terecht weleens omschreven als een abnormale reactie op een normale situatie, waar veel mensen juist het omgekeerde denken. En die abnormale reactie hangt samen met de specifieke kwetsbaarheid, een kenmerk dat in psychologische en neurobiologische termen te definiëren is en doelwit van therapeutische en preventieve acties moet zijn, zoals dit boek duidelijk zal maken. Maar helaas blijken taboes inzake suïcide en mythen over preventiemogelijkheden, ook bij hulpverleners, hardnekkige obstakels op de weg naar beschikbare en doeltreffende hulp. Taboes en stigma inzake geestelijke gezondheidsproblemen en -zorg dragen ertoe bij dat deze problematiek veel te lang verborgen blijft. Elke suïcide weerspiegelt uitzichtloos ondraaglijk lijden dat, vaak ondanks hulp, niet op een andere manier gestopt kon worden. Elke suïcide raakt vele nabestaanden diep en blijvend. Elke suïcide is het topje van een ijsberg waarin intens lijden, depressies, hopeloosheid, emotionele pijn en suïcidepogingen verborgen zitten. Mythen zoals ‘mensen die echt suïcide willen plegen, doen dat toch wel, of je nu probeert te helpen of niet’ blijven bestaan, ondanks de wetenschappelijke evidentie dat het suïciderisico behandelbaar is.

Dit zijn enkele van de vele redenen waarom de redactie een tweede, herziene editie van het handboek heeft gemaakt. Suïcidepreventie is een zaak voor iedereen. Dit handboek richt zich dan ook niet alleen op artsen, psychiaters, psychologen, maatschappelijk werkers, studenten en beleidsmakers, maar ook op vrijwilligers, begeleiders van zelfhulpgroepen van nabestaanden en andere mogelijk betrokkenen. Hoofdstukken werden, waar mogelijk, gezamenlijk geschreven door een Nederlandse en Vlaamse auteur, om het handboek leerzaam en nuttig te maken voor alle Nederlandstalige lezers.

Het boek is opgesplitst in vier delen.

- I Voorafgegaan door een historisch perspectief beschrijft het eerste deel epidemiologische kenmerken en psychologische, neurobiologische en maatschappelijke verklaringsmodellen.
- II In het tweede deel wordt ingegaan op mogelijkheden van hulpverlening, beginnend met de behandeling van suïciderisico vanuit neurobiologisch en psychotherapeutisch perspectief. Het hierop volgende hoofdstuk pleit nadrukkelijk voor een hulpverlening waarin de context van het dagelijks leven en de adaptieve vermogens van mensen (en niet de overbenadrukking van de ziekterol) centraal staan. Verdere hoofdstukken bespreken specifieke aspecten in de zorg en hulpverlening, zoals de in Nederland en Vlaanderen beschikbare multidisciplinaire richtlijnen, spoedeisende hulp, online-hulpverlening, zorg voor suïcidepogers en training van personeel.
- III Het derde deel richt zich op preventie. Hierbij worden in de eerste plaats de Nederlandse en Vlaamse preventieprogramma's beschreven en vergeleken. Beperkingen in de mogelijkheid suïcidaal gedrag te voorspellen en het risico ervan in te schatten belemmeren sterk de preventie. Daarom wordt in twee hoofdstukken ingegaan op predictie en risico-inschatting. De mogelijke bijdragen van huisartsen en media aan suïcidepreventie komen eveneens aan bod. De komst van het internet heeft ongetwijfeld een effect gehad op het voorkomen van suïcidaal gedrag. Initieel werd hierbij vooral gewezen op de gevaren, zoals het delen van informatie over dodelijke middelen, maar hoofdstuk 19 maakt duidelijk dat het internet een heel belangrijke bijdrage

kan leveren aan suïcidepreventie. Omdat een belangrijk deel van de mensen die zelf een einde aan hun leven maken op dat moment in de hulpverlening zit, wordt in de laatste twee hoofdstukken van dit boekdeel gefocust op suïcidepreventie in de zorg. Een aantal basisprincipes voor een goede en veilige zorg wordt uiteengezet. Tevens wordt duidelijk gemaakt dat de zorg een omslag nodig heeft van gelaten acceptatie van ongewenste uitkomsten naar een actieve preventie hiervan. Daartoe worden belangrijke handvatten voor kwaliteitsverbetering in de zorg aangereikt.

- IV In het laatste deel komen bijzondere aandachtsgebieden aan bod. De eerste vijf hoofdstukken focussen op de relatie tussen suïcidaal gedrag en psychopathologie in de vorm van respectievelijk stemmingsstoornissen, psychotische aandoeningen, autisme, eetstoornissen en verslaving. In het volgende hoofdstuk komt het verband tussen verschillende vormen van zelfbeschadigend gedrag en het grote belang hiervan voor suïcidepreventie aan bod. Specifieke aspecten inzake suïcidaal gedrag bij jongeren, ouderen en LGBT-personen worden belicht in de hoofdstukken erna. Forensische aspecten worden besproken in een hoofdstuk over suïcide in penitentiaire inrichtingen. De naasten erbij betrekken en de impact van suïcide op nabestaanden zijn belangwekkende onderwerpen van de daaropvolgende hoofdstukken. Besloten wordt met een hoofdstuk over 'leren van suïcide', waarin wordt gepleit voor de multidisciplinaire evaluatie van suïcides als preventieve actie in de zorg.

In vergelijking met de eerste druk is het aantal hoofdstukken meer dan verdubbeld. Dit weerspiegelt de belangrijke toename in de kennis van oorzaken en mogelijkheden van behandeling en preventie. Net als de eerste druk beoogt deze herziene uitgave die kennis op een leesbare manier te bundelen, zodat deze als wetenschappelijk gefundeerde inspiratie kan dienen voor iedereen die bij de preventie van suïcide betrokken is. En dat moeten we allemaal zijn.

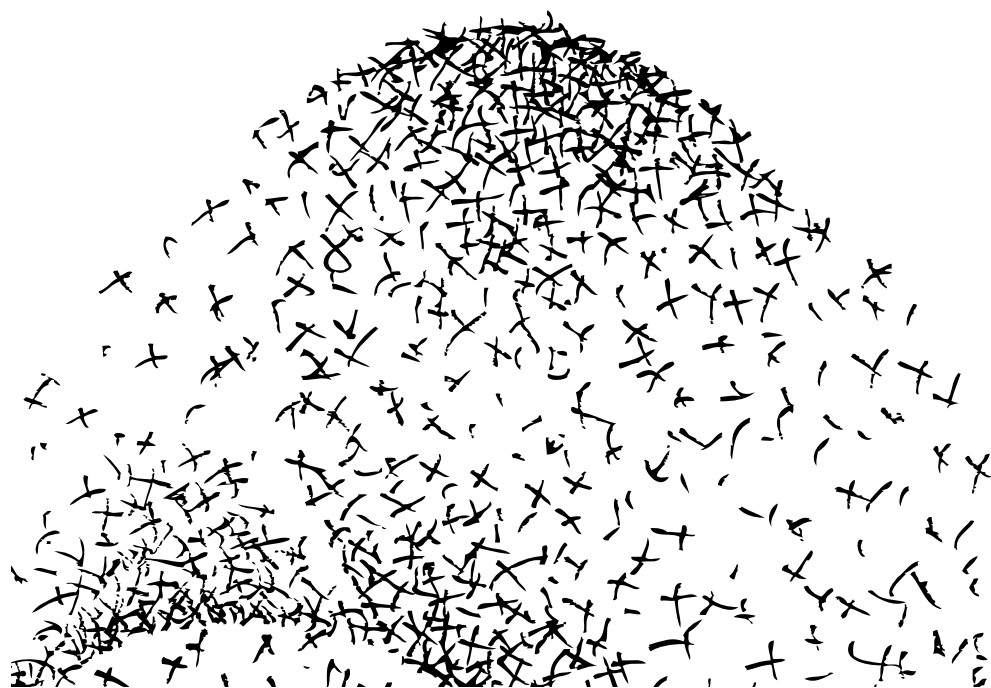
Winter 2018,

Kees van Heeringen, Gwendolyn Portzky, Derek de Beurs en Ad Kerkhof

---

Deel I   Epidemiologie en verklaringsmodellen

---

1 Een geschiedenis van suïcide: het verleden als verklaring en alternatief

Anton van Hooff

- 1 Wilsdood van de oudheid
  - 2 Doodzonde in de middeleeuwen
  - 3 Moralisme en melancholie in de vroegmoderne tijd
  - 4 Rede en romantiek in de achttiende eeuw
  - 5 Moloch van de negentiende-eeuwse metropool
  - 6 Tot besluit
- Literatuur

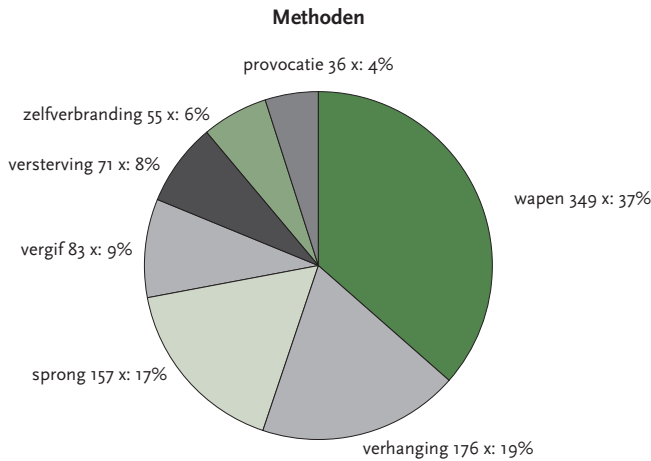
De mens heeft zich op vele manieren willen definiëren tegenover andere levende wezens. Is hij uniek door zijn lopen op twee benen, zijn fijne vingermotoriek, zijn denkvermogen of zijn stereoscopische gezichtsvermogen? Of is hij juist bijzonder als lachend wezen, *animal ridens*? Meer tot nadenken stemt zijn unieke vermogen zich van het leven te beroven.

Gestrande walvissen of vogels die tegen stroomdraden vliegen, blijken te lijden aan storingen in hun oriëntatievermogen. Het hardnekkige verhaal over lemmingen die zichzelf ombrengen om zo heel altruïstisch ruimte te scheppen voor hun soortgenoten, berust op de misleidende natuurfilm *White Wilderness* van de Disneystudio's uit 1958. Daarin lijken lemmingen zich spontaan in massa's van de rotsen te storten om leefruimte te scheppen voor hun soortgenoten. Disneys cameralieden moesten ze echter eigenhandig van hoogten werpen, want lemmingen gedragen zich van nature niet zo absurd. Wat weleens bij deze solitaire dieren gebeurt, is het volgende. Als ze na de paartijd, die hen tijdelijk bijeenbrengt, driftig op zoek zijn naar een eigen territorium, zwemmen ze soms wilde stromen over en verdrinken daarbij. Met doelbewuste suïcide omwille van het behoud van de soort heeft dit risicovolle gedrag echter niets van doen.

Het dichtst bij menselijke suïcide komt nog het wegwijnen van trouwe huisdieren na het overlijden van hun baas – gevallen van honden of paarden worden wel genoemd. Maar mag men deze levensbeëindiging bedoelde zelfversterving noemen, een methode die in vele culturen bij zieke, oude mensen voorkomt? De mens lijkt dus werkelijk uniek als *animal suicidale*. Tenslotte is de mens het enige wezen dat door zijn (tijds)bewustzijn moet leren leven met de onontkoombaarheid van de dood.

Suïcide komt in buiten-Europese culturen evenzeer voor als in de wereld van het westen. Tot de geschiedenis van deze wereld zal dit stuk zich beperken, want hier liggen de wortels van de nu heersende benadering. Een zeker historisch bewustzijn kan sociaal wetenschappers behoeden voor de pretentie dat hun denkbelden algemeen geldig zijn: ook suïcidologen zijn kinderen van hun cultuur en tijd. Een besef van het verleden laat de tijdgebondenheid van alle gehanteerde paradigma's inzien. Tevens kan de geschiedenis de ogen openen voor de diversiteit van houdingen en zo eraan bijdragen een beter begrip op te brengen voor suïcidale patiënten met een ander cultureel referentiekader.

De zorg waarmee al in de steentijd de doden werden begraven, getuigt van de menselijke worsteling met de dood. Het is niet uit te maken of onder de begraven voorouders ook suïcidanten waren. Zich van een hoogte storten of voedsel weigeren betreft methoden die geen technische middelen vereisen. In de jonge steentijd, circa 10.000 jaar geleden, leerde de mens spinnen en weven. Sindsdien is het belangrijkste hulpmiddel voor suïcide, de strop, beschikbaar. Zelfverhangings is altijd en overal de primaire methode van suïcide geweest. 'The overwhelming method of suicide in Africa is hanging', aldus vatte Bohannan de rapporten samen die hij in 1960 uitgaf over suïcide in het premoderne Afrika. In de Oegandese regio Bunyoro werd de strop gebruikt in meer dan 90% van alle gevallen. Voor een van Bohannans zegslieden waren de woorden zelfverhangings en eigendoding zelfs identiek.

Figuur 1.1 Suïcidemethoden in de oudheid

1 Wilsdood van de oudheid

Ook in de Grieks-Romeinse wereld, onze ‘ouderbeschaving’, moet zelfverhangning de belangrijkste methode zijn geweest. Mythe, epos, wetsteksten, zwarte humor en andere indirecte bronnen maken die veronderstelling plausibel. In de bijna 1400 gevallen die ons uit de hele oudheid bekend zijn, neemt het steekwapen echter de eerste plaats in. In bijna 40% van alle gevallen waarbij een middel wordt genoemd, werd het zwaard, de dolk of het scalpel gebruikt (zie figuur 1.1). Deze oververtegenwoordiging van wapens is toe te schrijven aan de aard van de bronnen.

Het zijn immers de grote mannen die een plaats krijgen in de literaire bronnen. De suïcide van generaals, politici en wijsgeren met zwaard, dolk of scalpel wordt vaak voorgesteld als de bekroning van een heroïsch leven. De strop geldt als het minderwaardige middel voor vrouwen en slaven. De enkele keren dat een vrouw zich van een steekwapen bedient, onderstreept die keuze haar mannelijke aard. Zo zegt Valerius Maximus in zijn *Facta et dicta memorabilia* (*Gedenkwaardige feiten en worden* 6.1.1) het volgende over Lucretia, die zich met een dolk doorstak: een mannelijke geest was door een kwalijke vergissing van het lot in een vrouwenlichaam terechtgekomen.

De taartgrafiek van figuur 1.1 laat zien dat de antieke methoden hard waren. Ze getuigden van het vaste besluit het leven te beëindigen. Er was geen plaats voor het moderne gokken met de dood (*gambling with death*) door een handvol pillen te slikken. Suïcide was in de oudheid geen kreet om hulp, maar een wilsact. De gangbare termen in de klassieke talen drukken de betekenis van de wil bij suïcide uit. Grieks en Latijn spreken van ‘gewilde dood’ (respectievelijk *hekousios thanatos* en *mors voluntaria*). Het woord noch het begrip zelfmoord bestond.

Het prototype van de antieke wilsdood is de held Ajax. Tijdens het tienjarige beleg van Troje door de Grieken gold hij als de *heros* die alleen in Achilles zijn meerdere moest

erkennen. Toen deze gesneuveld was door een pijl in zijn enige kwetsbare plaats, de hiel, brak in het Griekse kamp een hevig conflict uit over de vraag wie recht had op de wapenuitrusting van Achilles. In het geschil legde Ajax het af tegen de verbaal gewiekste Odysseus. Deze afgang verduisterde zijn geest. Hij zon op wraak. Menend dat hij zijn Griekse kwelgeesten aflachtte, hield hij huis onder een kudde schapen. Toen zijn geest weer helder was, besepte Ajax dat hij de mensen niet meer onder ogen kon komen en stortte zich in zijn zwaard.

Ajax vertegenwoordigt in de hoogste mate de antieke schaamtecultuur, waarin mensen zich in de eerste plaats zien door de ogen van anderen – een puberale houding, zo men wil. De betekenis van Ajax als antiek model blijkt niet alleen uit zijn belangrijke rol in het epos, op het toneel en in andere literatuur, maar ook in de beeldende kunst. Van de ongeveer honderd uitbeeldingen van antieke suïcide die de auteur bekend zijn, neemt hij bijna de helft voor zijn rekening.

Hoezeer Ajax als voorbeeld van ware mannenmoed gold, blijkt ook uit een heel specifiek artefact, de bronzen plaquettes op de leren riem waarmee een Griekse infanterist zijn grote ronde schild vasthield. Diverse plaquettes laten Ajax zien die zich op zijn zwaard stort (zie figuur 1.2). Griekse krijgers trokken dus letterlijk met dit voorbeeld van heroïsche doodsverachting voor ogen ten strijde.

Het vrouwelijke model van suïcide uit schaamte is de eerdergenoemde Lucretia. Uitzonderlijk aan haar is dus dat ze een steekwapen hanteerde. Volgens de Romeinse sage dwong de zoon van Romes zevende en laatste koning, Tarquinius Superbus, haar arglistig tot seks. Hij had namelijk 's avonds het legerkamp verlaten van waaruit haar man

Figuur 1.2 Ajax stort zich in zijn zwaard

Zelfmoord van Ajax, Crispijn van de Passe (I), 1602-1607, Rijksmuseum

Collatinus en andere Romeinen de stad Ardea belegerden. Toen zij als kuise echtgenote weigerde op zijn avances in te gaan, zei hij dat hij niet alleen haar zou doden, maar ook een slaaf, die hij zogenaamd in overspel met haar had betrapt. Zo zou hij namens haar echtgenoot Collatinus de schande hebben gewroken. De vrees voor dit eerverlies deed Lucretia toegeven. Maar 's morgens riep zij haar familieleden en beste vrienden bij zich, vertelde wat er gebeurd was en doorstak zich voordat iemand kon ingrijpen. Zo zette ze haar woorden kracht bij en behoedde zichzelf voor de 'objectieve' schuld die ze anders te dragen had: hoewel ze zichzelf subjectief niets te verwijten had, zouden mensen haar altijd aankijken als de vrouw die onteerd was.

De verbijsterde getuigen van haar daad zwoeren ter plaatse bij de bloedbevleete dolk dat zij de tirannie zouden verdrijven. Tarquinius en zijn familie werden inderdaad verdreven, Rome werd een republiek en Lucretia bleef gedurende de gehele oudheid het icoon van vrouwelijke *virtus* (letterlijk: mannelijkheid).

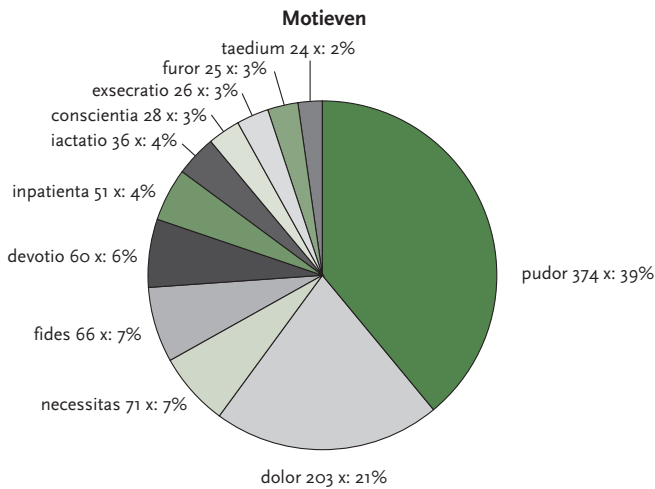
Volgens de antieke bronnen volgden talrijke mensen van aanzien Ajax respectievelijk Lucretia. Bij vrouwen gaat het vooral om (de dreiging van) seksuele ontering. Voor mannen die maatschappelijk actief waren, bestonden er meer risico's om hun gezicht te verliezen. Zo wenste menig generaal een smadelijke nederlaag niet te overleven. Politieke leiders konden menigmaal een afgang niet verkroppen en schuldenaars waren niet tegen de schande van een bankroet opgewassen.

Schaamte (in het Latijn: *pudor*) is dan ook het eerste motief dat Romeinse rechtskundigen noemen als een 'geldige' grond voor suïcide. Ze kwamen tot de opstelling van een lijstje van motieven in de discussie over een netelig juridisch probleem: kon de suïcide van iemand die in staat van beschuldiging was gesteld, gelden als een schuldbekentenis? Het antwoord op deze vraag was van meer dan moreel belang, want bij een schuldigverklaring werd het bezit doorgaans geconfisqueerd. De algemene teneur van de opinies die de gezaghebbende rechtskundigen formuleerden, is er een van terughoudendheid: men mocht alleen een impliciete bekentenis aannemen als vaststond dat de betrokkene niet uit het leven was gestapt wegens ondraaglijk lijden (*inpatientia doloris*), genoeg hebben van het leven (*taedium vitae*), als demonstratie van wijsgerige doodsverachting (*iactatio*) of uit schaamte (*pudor*). Suïcide of een poging daartoe was dus allesbehalve strafbaar. Slechts in het geval dat een soldaat een suïcidepoging deed, voelde de gemeenschap zich geschaad door een soort desertie, die in principe – enigszins onlogisch – werd bestraft met de dood. Maar zelfs hier pleiten de rechtskundigen voor voorzichtigheid: de doodstraf mocht alleen worden opgelegd als niet een van de 'verontschuldigende' gronden in het spel was.

De nuchtere lijstjes van de Romeinse juristen, aangevuld met andere gronden, maken het mogelijk het antieke motievenparadigma te reconstrueren, zoals weergegeven in figuur 1.3.

In woelige tijden of tijdens een onderdrukkend regime van een tirannieke heerser was vrijwillig in stijl sterven vaak de enige manier om de eer te bewaren. Toen Caesars verbitterde tegenstander Cato Minor in 46 v.Chr. definitief in Noord-Afrika verslagen was, trok hij zich terug in de stad Utica. Na nog wat gelezen te hebben in Plato's *Phaedo*, een werk over de onsterfelijkheid van de ziel, doorstak hij zich met een zwaard. Spoedig werd hij als Cato Uticensis een stoïsche heilige.

Vastbeslotenheid, een filosofische houding en het opvoeren van een indrukwekkend

Figuur 1.3 Antieke suïcidemotieven

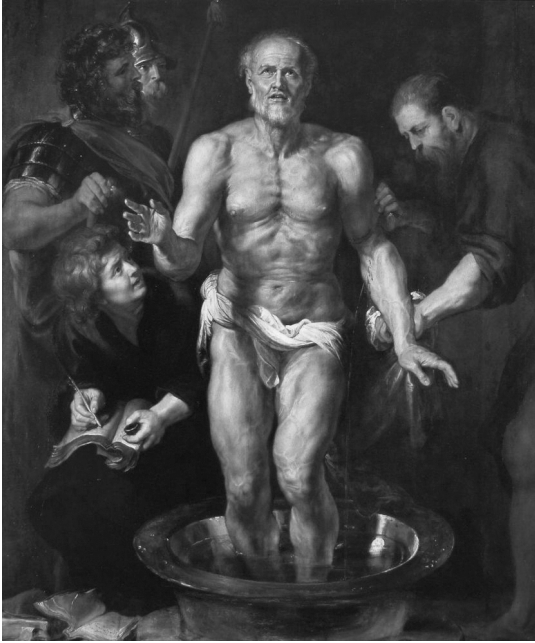
schouwspel zorgden ervoor dat de suïcide van bijvoorbeeld Cato of Seneca een dankbaar onderwerp voor het Europese toneel werd. Shakespeare maakte het begrip *Roman death* tot een gangbare aanduiding voor een waardige suïcide. Nog in 1987 barstte er in Nederland onder letterkundigen en andere publicisten een bizarre discussie los over de vraag of de suïcide van Menno ter Braak bij de Duitse inval in mei 1940 als een ware ‘Romeinse dood’ kon gelden.

Ook als men gedwongen werd tot suïcide, was het voor de stoïcijnen mogelijk de suïcide tot een *mors voluntaria* te stileren. Daarin slaagde Seneca volkomen. Nadat hij in 65 n.Chr. van keizer Nero de order had gekregen een einde aan zijn leven te maken, voerde hij eerst een wijsgerige conversatie met zijn vrienden en vervolgens liet hij zich de aderen van de arm aansnijden. Toen het bloed niet snel genoeg uit zijn – verkalkte? – aderen vloeyde, nam hij plaats in een warm bad. Omdat zelfs die therapie niet hielp, liet hij zich door een bevriende medicus scheerlingsap toedienen. Dit gif had een filosofische geur omdat de Atheners Socrates ermee ter dood hadden gebracht in 399 v.Chr. (zie figuur 1.4).

Voor de oudheid was er niets schokkends aan het feit dat een arts optrad als werktuig van de wil van de suïcidant. Ook de hippocratische artsen, die slechts één van de antieke medische scholen vormden, hadden geen morele belemmering om finale bijstand te verlenen. Door hun eed hadden ze alleen maar beloofd zich niet te lenen tot gifmoord op verzoek van een derde. De letterlijke vertaling van de betreffende passage van de eed zegt namelijk: ‘En ook niet zal ik iemand desgevraagd (door een derde) een dodelijk middel toedienen.’

De exemplarische gevallen en het uitvoerige filosofische discours wekken de indruk dat suïcide in de antieke wereld doodnormaal was. Maar kwam suïcide werkelijk veel voor? De bijna 1400 gevallen van suïcide die uit de Grieks-Romeinse wereld bekend zijn, behel-

Figuur 1.4 De dood van Seneca

Op het episodische schilderij 'De dood van Seneca' van Rubens (1612) wordt de helm links gedragen door de officier die het zelfdodingsbevel van Nero heeft overgebracht. Rechts snijdt een medicus – een chirurgijn? – de aderen aan. Seneca staat op dit schilderij in een bekken, hoewel Tacitus in zijn verslag meldt dat Seneca in een bad werd gestopt om de stokkende 'bloedsafloop' op gang te brengen. Linksonder op het schilderij noteert een secretaris de laatste wijze woorden van de meester. Een geneesheer (linksbovenin) reikt de ampul met scheerlingsap aan, het 'heilige' gif waarmee in 399 v.Chr. het doodvonnis van Socrates was voltrokken.

zen ruw geschat 20.000 individuen. Dit totale getal omvat de collectieve eigendodingen, soms van grote massa's, zoals de 5000 mensen in Gamala, die zich volgens de geschiedschrijver Flavius Josephus van het leven beroofden toen de Romeinen in de Joodse Oorlog op het punt stonden hun stad in te nemen.

Alleen op het eerste gezicht is het aantal van 20.000 personen indrukwekkend. Het aantal is echter onbetekenend als het wordt afgezet tegen de tijd (circa 2000 jaar) en de ruimte: op zijn hoogtepunt had het Romeinse Rijk 50 à 60 miljoen inwoners. Met deze informatie komen we tot een zelfdodingscijfer van niet meer dan 0,02 suïcides per 100.000 inwoners per jaar. Via de beschikbare gegevens kan dus geen greep op de werkelijkheid gekregen worden. De lage quota van de moderne mediterrane landen suggereren zelfs dat de frequentie ook in de oudheid niet al te hoog moet zijn geweest. De idee van de 'Romeinse dood' is dus een mythe, maar wel een invloedrijke.

Telkens weer heeft het latere Europa de antieke exempla gebruikt om de eigen positie te definiëren, veelal in christelijke afschuif over de heidense minachting voor het leven,

maar ook wel in pleidooien voor een meer permissieve houding. De antieke voorbeelden functioneerden vaak in moraaltheologische en filosofische debatten, waarbij de antieke filosofie een krachtige inspiratie bleef. Christelijke denkers konden al bij Plato, Aristoteles en de Stoa vroege argumenten vinden voor de afwijzing van suïcide.

Volgens het platonisme – en nog sterker in zijn laatantieke herleving, het neoplatonisme – mocht de mens alleen door middel van wijsheid zijn ziel losmaken van de kerker van het lichaam. Een gewelddadige bevrijding van het goddelijke element dat de ziel vertegenwoordigt, was uit den boze. De dood forceren was te vergelijken met het weglopen van een slaaf bij zijn heer; dat was diefstal van zichzelf. Een suïcidant bestal zijn goddelijke meester. Aristoteles bleef aardser in zijn bezwaren: voor hem was suïcide een zich onttrekken aan de samenleving. Niet alleen was het een asociale daad, maar ook een egoïstische: suïcide was een vorm van geperverteerde eigenliefde.

De Stoa wees suïcide in principe af, want de wijze mens moest zo goed mogelijk de rol spelen die hem door de wereldorde, de *logos*, was toegewezen. De stoïcijn bleef op zijn post, tenzij hij onmiskenbare aanwijzingen kreeg dat zijn dood in de wereldorde besloten lag. Dan zat er niets anders op dan waardig te sterven. Vandaar dat de stoïcijnen Cato Uticensis en Seneca tot iconen van antieke suïcide werden. De filosofische suïcide werd, zoals eerder beschreven, zelfs door de Romeinse juristen erkend als een excusabele categorie.

Andere filosofische richtingen, die in het christelijke Europa als atheïstisch werden geheld, erkenden wel het principiële recht op zelfbeschikking. De ‘hondse’ denkers, de cynici, maakten van hun vrije dood zelfs een demonstratie van hun minachting voor alle conventies. Toen de aartscynicus Diogenes dodelijk ziek was geworden, ‘sleepte hij zich met moeite naar een brug bij het gymnasion en wierp zich ervan af; hij had de bewaker van de worstelschool tevoren de opdracht gegeven hem in de beek de Ilissos te gooien als hij vastgesteld had dat hij de laatste adem had uitgeblazen. Want zo weinig konden dood en begrafenis Diogenes schelen’.

Veel meer ingehouden was de opstelling van de epicureeërs. Voor hen ging het om de kwaliteit van het bestaan hier en nu. Goden en hiernamaals, voor zover hun bestaan werd aangenomen, deden er niet toe. ‘Als de dood er is, ben ik niet. Als ik ben, is de dood er niet’, luidde het adagium van Epicurus en zijn volgelingen. Als het bestaan onherroepelijk zijn kwaliteit had verloren, mocht de mens zich ‘uit het leven leiden’, zoals het filosofische eufemisme luidde. Maar de epicureeërs waarschuwden wel tegen ‘frivole’ redenen. ‘Ben je er werkelijk zeker van dat je ziekte ongeneeslijk is?’ vroegen zij. En zelfs als je ten dode was opgeschreven, kon het rekken van het leven waardevol voor je vrienden zijn. Tegenover het stoïcijnse ‘nee, tenzij’ stelden de epicureeërs dus hun ‘ja, mits’. Enkele vertegenwoordigers van deze denkrichting die het dichtst bij het moderne humanisme komt, vermeden zich in de stelling dat de mens meer vermocht dan de eeuwige goden: hij kon tenminste een einde maken aan zijn bestaan.

2 Doodzonde in de middeleeuwen

De desintegratie van het Romeinse Rijk in het westen (omstreeks 500 n.Chr.) betekende een tijdelijke terugval in heidendom en barbarisme. West-Europa maakte een heroïsche

tijd mee, die in veel opzichten doet denken aan de homerische wereld van een Ajax. In middeleeuwse literatuur vinden we dan ook de helden die aan de zelfgekozen dood de voorkeur geven boven het verlies van eer. In de latere hoofse literatuur proberen geliefden zoals koningin Guinevere en haar ridder Lancelot uit de Arthurllegende zichzelf uit 'romantische' overwegingen te doden als ze menen dat de ander dood is, maar ze worden natuurlijk op het nippertje gered.

Officieel gold echter de christelijke leer die suïcide onder alle omstandigheden afwees. Voor een deel gebruikten kerkvaders de neoplatoonse argumenten. Het was alleen aan God om te beschikken over het leven dat Hij gegeven had.

Het was Augustinus van Hippo (354-430) die alle argumenten bundelde en zo de officiële kerkelijke leer vastlegde. Hij kwam daartoe uit pastorale overwegingen. Als bisschop van Hippo in Noord-Afrika had hij heel wat te stellen met een concurrerende christelijke kerk, die van de donatisten. Zij vereerden als martelaren zelfs degenen die zich in religieuze vervoering van hoogten hadden gestort. Om aan te tonen dat dit gedrag allesbehalve christelijk was en dat de donatisten dus ketters waren, zocht Augustinus naar argumenten in de gemeenschappelijke autoriteit van de Bijbel. Daarom legde hij het gebod 'gij zult niet doden' uit als een algemeen verbod op doden van mensen door mensen (behalve natuurlijk in geval van een rechtvaardige oorlog). 'Qui se ipsum occidit homicida est' ('Hij die zichzelf doodt, is een moordenaar'), zo verklaart Augustinus (*De civitate Dei* 1.17). Zonder het woord te gebruiken, om de eenvoudige reden dat het nog niet bestond, had Augustinus dus al de opvatting dat een eigendoder een zelfmoordenaar is.

In zijn drang om aan te tonen dat de donatisten volstrekt anti-Bijbels bezig waren, graasde de kerkvader de Heilige Schrift af. Was het niet zo dat Jezus zelf door de duivel werd uitgedaagd om zich van de tinnen van de tempel te storten, maar weigerde? Voor Augustinus was die weigering een principiële afwijzing van suïcide door de Heer zelf.

Ook Judas Iskariot voorzag Augustinus van Bijbelse argumenten. In het *Evangelie van Mattheüs* 27:5 is zijn zelfverhanging niet meer dan de welverdiende dood van een wanhopige verrader. Augustinus maakte van Judas echter de aartszondaar. Terwijl een van de rovers die met Jezus werden gekruisigd, op het laatste moment tot inkeer kwam en zodoende nog dezelfde dag met Jezus in het paradijs kwam, verwierp Judas Gods genade volledig. Door zich te verhangen maakte Judas het zich onmogelijk nog op het laatste moment God aan te roepen. Zo beging hij de doodzonde van de *Desperatio*, het wanhopen aan Gods genade. Deze opvatting werd in beeld gebracht op een ivoren paneeltje van een pyxis, een doosje voor heilig materiaal (zie figuur 1.5).

De formidabele denker die Augustinus was, schrok er niet voor terug de heilige huisjes van de heidense oudheid omver te werpen. Wat moesten we van Lucretia denken? Wat had ze zichzelf eigenlijk te verwijten? Niet zij was immers de schuldige, maar haar verkrachter. Of was het misschien zo dat zij toch genot had ondervonden van de verkrachting? Had ze daarover soms een kwaad geweten? Wat eerst niet meer dan een infame suggestie is, wordt bij Augustinus al spoedig zekerheid: Lucretia was een zondares. Zij doodde zich niet uit schaamte, maar uit schuldgevoel. Augustinus haalde Lucretia zo van haar antieke voetstuk. Zijn herinterpretatie is karakteristiek voor de *Umwertung aller antiken Werte* die het christendom brengt: de antieke *shame* maakt plaats voor de christelijke *guilt*.

Zelfverhanging, al in de oudheid gezien als een infame methode, kreeg in het christelijke Europa door Judas een bijzonder sinistere betekenis. In de Arenakapel in Padua confron-

Figuur 1.5 Judas die zich verhangt tegenover de triomferende Jezus aan het kruis

---

Figuur 1.6 Giotto's Desperacio

---

teerde de schilder Giotto (1266-1337) de christelijke hoofddeugden op de rechterwand met de hoofdzonden aan de linkerkant. Tegenover het fresco van de Lijdzaamheid, *Patientia*, staat de *Desperacio* afgebeeld als iemand die zich verhangt (zie figuur 1.6). Linksboven fladdert een duiveltje dat het moment van ultieme triomf beleeft.

Thomas van Aquino (ca. 1225-1274), de invloedrijkste theoloog uit de hoge middeleeuwen, volgde de gedachten van Augustinus. Judas had niet meer dan een verkeerde spijt: 'Judas had inderdaad angst en pijn omdat hij de begane zonde betreurde, maar hij had geen hoop.' Suïcide is volgens Thomas de ergste zonde, omdat men er geen berouw meer over kan hebben. Bovendien, en hier komt Aristoteles om de hoek kijken, is het een vergrijp tegen zichzelf, 'want alles houdt van nature van zichzelf, met als gevolg dat alles zich van nature in leven houdt'.

In de latere middeleeuwen ontstond het stichtelijke genre van de *ars moriendi*, de kunst van het sterven. In woord en beeld werd de christen gewaarschuwd voor de bekoringen die hem nog in zijn laatste uur konden overvallen. Vlak voor de dood zou de duivel het nog één keer proberen door de doodzieke in te fluisteren: 'Dood je maar, dood je maar.' Zeker sinds Augustinus bestond dus het begrip zelfmoordenaar. De passende term *suicida* werd pas veel later bedacht, namelijk door Walther van Sint-Victor in 1177. Hij ergerde zich mateloos aan collega-theologen die zich al te veel lieten leiden door heidense filosofen zoals Seneca. Wat voor iemand was dat nu helemaal?

'Wilt u weten hoe onmannelijk hij zich doodde? [...] Toen die man, die slapper was dan welke vrouw ook, gedwongen werd te sterven nam hij zijn toevlucht tot de baden en begroef hij zich als een kleine jongen tot aan zijn nek in geparfumeerd, lauwwarm gemaakt water als in de zachtste veren. Daarop werden de aderen van beide armen lichtjes aangesneden, zodat hij de onmannelijke geest gaf in uiterst comfort en bijna in slaap. Aldus maakte hij met grote vindingrijkheid de dood zelf en het doodslijden tot een groot genoegen voor zichzelf. Die man is geen broedermoordenaar (fratricida), maar erger: een zelfmoordenaar (suicida). Stoïcijns van professie was hij een epicurist in de dood. Denkt u dat hem een plaats in de hemel is gegeven, samen met Nero, Socrates en Cato, stuk voor stuk zelfmoordenaars (suicidae)?'

De schrijver is kennelijk zo ingenomen met zijn woordvondst dat hij *suicida* herhaalt, nu in het meervoud. De term is een typische woordvorming van de middeleeuwen, toen men zeer vrij omging met de regels van de taal. In het klassieke Latijn kan men geen samengestelde woorden maken met een voornaamwoord zoals 'zelf' of 'zich'. Voor iemand als Cicero zou *suicida* de onzinnige betekenis hebben gehad van zwijnsmoordenaar (*sus* en *-cida*).

Het woord *suicida* is na 1177 eeuwenlang niet te vinden. Het dook pas in 1656 weer op, bij de moraaltheoloog Juan Caramuel de Lobkowitz, die ook voor de daad *suicidium* gebruikte, zie verderop.

Omdat de Kerk suïcide als de ergste doodzonde beschouwde, ontzegde zij aan *suicidae* een kerkelijke begrafenis. Diverse concilies spraken uit dat zelfmoordenaars een 'hondenbegrafenis' moesten krijgen. Hun lijken moesten als die van andere misdadigers worden weggehouden van de gewijde grond van het kerkhof.

Wereldse autoriteiten volgden maar al te graag de richtlijnen van de Kerk, ook al omdat de zorg voor het zielenheil materieel voordeel kon opleveren. In de veertiende eeuw verklaarde de Engelse wet een suïcidant tot een misdadiger tegen zichzelf, een *felo de se*. De goederen van een zelfmoordenaar werden geconfisqueerd. Het heeft tot 1961 geduurd totdat de Engelse wet de strafbaarstelling van een (poging tot) zelfmoord ophief (in Ierland tot 1993). Wel werd in de praktijk al sinds de negentiende eeuw de suïcidant meestal van rechtsvervolging ontslagen op de grond dat hij niet bij zinnen, *non compos mentis*, was geweest. Tot in de twintigste eeuw waren er desalniettemin nog veroordelingen tot korte gevangenisstraffen en kleine geldboetes.

Net als voor de oudheid ontbreken voor de middeleeuwen harde gegevens over de frequentie van suïcide. De schamele feiten komen uit rechtszaken over zelfmoordenaars. Hierbij ging het om mensen bij wie iets te halen viel. Uit de schaarse gegevens komt naar voren dat zelfverhanging de meest verbreide methode was. Ze werd gepraktiseerd in 32 van de 54 gevallen die door een Parijse rechtbank werden behandeld. Vrouwen waren in dit bestand een minderheid: 13 tegen 41 mannen. Nu kan een verhouding van 1:3 voor suïcide onder vrouwen en mannen op zichzelf de werkelijkheid weergeven, maar het lijkt toch waarschijnlijker dat de ratio bepaald werd door de bezitsverhoudingen.

3 Moralisme en melancholie in de vroegmoderne tijd

De vroegmoderne tijd, de periode van renaissance, hervorming en barok, bracht een groter begrip voor de menselijke individualiteit. Sommigen gingen in hun terugkeer tot de antieke wereld zo ver dat ze zelfbeschikking over het leven als een onvoorwaardelijk mensenrecht beschouwden, zonder daarbij overigens de christelijke God te verloochenen. De Franse essayist Michel de Montaigne (1533-1592), voor wie de oude schrijvers gesprekspartners waren, sprak zich uitdrukkelijk uit voor de autonomie van het individu. Zijn visie op suïcide luidt:

‘De vrijwilligste dood is de mooiste. Leven is afhankelijk van het genoegen van anderen, dood van dat van onszelf. De wijze is niet de man die zo lang als maar mogelijk is leeft, maar zo lang als hij behoort. De natuur heeft ons slechts één intrede in het leven gegeven, maar wel honderdduizend wegen om het te verlaten. Als God ons in een toestand brengt waarin het veel erger is te leven dan te sterven, verleent Hij ons verlof om te sterven.’

Het stoïcisme met zijn nadruk op plichtsgetrouw leven werd in deze cultuurperiode populair, zoals bij De Montaigne en Lipsius. Dit neostoïcisme bracht Rubens ertoe Seneca's filosofische dood in een schilderij te verheerlijken. Als toneelschrijver was Seneca, die niet terugschrok voor bloederige scènes, een krachtige inspiratie voor het Europese drama. Shakespeare en zijn tijdgenoten voerden menige suïcide ten tonele. Suïcide voorzag de toneelschrijvers van eindeloze mogelijkheden om ethische problemen te dramatiseren en daarbij sterke emotionele effecten te bereiken. Als voorbeeld is hier het zelfgesprek van Hamlet:

*To be, or not to be: that is the question:
Whether 'tis nobler in the mind to suffer
The slings and arrows of outrageous fortune,
Or to take arms against a sea of troubles.
(Hamlet III, I, r. 83 e.v.)*

De wanhoop die Hamlet ondervindt, komt niet vanbuiten in de persoon van een duivel, zoals die in middeleeuwse spelen optreedt. Er is dan ook geen sprake van een religieus conflict. Hamlet is voor de moderne mens herkenbaar als een gekwelde psyche. De *Roman death*, zoals die van Cato Uticensis, werd door Macbeth afgewezen met: 'Why should I play the Roman fool?' (V, III, 1).

Er kwam niet alleen meer aandacht voor het zielsconflict in de individuele mens, maar men probeerde ook voor het eerst suïcidale neigingen algemeen te verklaren. Melancholie werd als een katalysator aangewezen – in letterlijke zin, dus als een overmaat van zwarte gal ten koste van de andere drie lichaamshumoren. Zo verklaarde Robert Burton (1577-1640) in zijn *Anatomy of melancholy* (1621) de oorzaak van suïcide. In de zeventiende en achttiende eeuw werd het Britse klimaat verantwoordelijk gesteld voor de Engelse ziekte van de suïcide. Men was er toen van overtuigd dat zich in Engeland de meeste gevallen voordeden. Maar als de oorzaken buiten de mens lagen, moest men terughoudend zijn in het oordeel. Burton zegt dit van suïcidanten: 'Of their bodies we can dispose, but what shall become of their souls, God alone can tell [...] God is merciful unto us all.'

Het wordt eentonig, maar ook voor deze periode beschikken we niet over harde gegevens die generalisaties over de werkelijkheid mogelijk maken. De juridische stukken laten een toename zien van de gevallen van vermoede suïcide die door de Engelse King's Bench tussen 1510 en 1580 werden behandeld, namelijk van gemiddeld 6 tot 94 gevallen per jaar. Deze toename heeft echter alles te maken met de inhaligheid van de gerechtelijke lijkschouwer en de hofkapelaan. De *coroner* kreeg namelijk 13 shilling en 4 penny voor elk bewezen geval van zelfmoord, terwijl de goederen aan de King's Chaplain vervielen. Geen wonder dat het in veel gevallen om rijke kooplui ging.

Intellectuelen als De Montaigne, Shakespeare en Burton stonden nog betrekkelijk alleen in hun genuanceerde benadering. Onder de grote massa bleef het christelijke taboe onaangevochten. Misschien schoot het zelfs dieper wortel dan tevoren doordat zowel hervorming als de rooms-katholieke reactie van de contrareformatie een moreel offensief ondernam. Meer dan tevoren werd het individu op zijn verantwoordelijkheid aangesproken.

De onterende behandeling van de lijken van zelfmoordenaars bereikte in deze periode een hoogte- of dieptepunt. Er waren allerlei plaatselijke varianten. Heel vaak werd het lichaam niet door de deur naar buiten gedragen, maar door het venster. Ook werd wel speciaal een gat in de muur gemaakt. Het lijk werd over straat gesleept, al dan niet op een slee. Op het galgenveld buiten de stad werd het gehangen aan of gestoken in een gevorkte staak, een zogeheten mikke (zie figuur 1.7). Net als bij de andere misdadigers verwachtten de autoriteiten een afschrikwekkende werking van deze bestraffing.

Figuur 1.7 Het lijk van een suïcidant werd in de vroegmoderne tijd gehangen aan of gestoken in een gevorkte staak, de mikke

Wanneer het lijk tot verregaand was ontbonden, werd het buiten het kerkhof begraven, soms bij een kruispunt van wegen, een sinistere plaats. Vaak werd hierbij de normale behandeling bewust omgedraaid. Het lijk werd met het gezicht naar beneden onder de grond gestopt en in de richting noord-zuid in plaats van west-oost, de richting die een soepele opstanding op het einde der tijden verzekerde. Ten overvloede werd soms nog een paal door het lichaam gedreven om het de zelfmoordenaar volkomen onmogelijk te maken uit het graf op te staan. Kerkelijke autoriteiten gaven hun zegen aan deze praktijken. Zij waren er nog steeds van overtuigd dat zelfmoord de verfoeilijkste zonde was. Maarten Luther (1483-1546) was als voormalige augustijn doordrenkt van de strikte opvattingen van kerkvader Augustinus. Luther zag in elke suïcide de arglist van de duivel. In een brief van 10 juli 1540 schreef hij aan zijn vrouw dat de Satan zich deed gelden in Eisenach. Hij zette mensen aan tot brandstichting en suïcide. Ook het verwaarlozen van de eigen gezondheid door te weigeren medicijnen te gebruiken kon de zonde van suïcide met zich meebrengen. Overigens schrikt het lutheranisme van oudsher terug voor een absolute veroordeling van een zelfmoordenaar. Alleen God heeft inzicht in de diepste roerselen van de ziel, dus alleen aan Hem is het oordeel.

De hevige godsdienststrijd van de zestiende en zeventiende eeuw leidde tot verwijten dat in de andere Kerk suïcide vaker voorkwam dan in de eigen – uiteraard ware – Kerk. Zo meenden tegenstanders van het calvinisme zeker te weten dat de predestinatieleer tot melancholie en suïcide leidde. Johannes Calvijn (1509-1564) zelf betrok suïcide niet in de bespreking die hij wijdde aan het gebod 'Gij zult niet doden'. Wanneer Calvijn in een ander verband over de kwestie spreekt, legt hij de nadruk op de intentionaliteit. Judas blijft voor hem de aartszondaar, want zijn wanhoop was geen waar berouw. Hij vertrouwde niet op Gods genade. Daarom was zijn wanhoop 'niet meer dan een soort

drempel naar de hel'. Voor orthodoxe protestanten is tot de dag van vandaag suïcide de verfoeilijkste zonde.

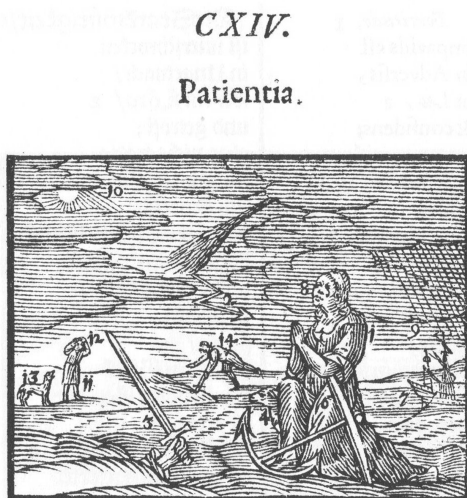
In principe hielden anglicanen en rooms-katholieken zich aan het oude taboe, maar ze waren eerder geneigd geestelijke onevenwichtigheid als een verontschuldiging aan te nemen. Een voorbeeld van deze pastorale benadering is Juan Caramuel de Lobkowitz (1606-1682). Lang is gedacht dat hij de eerste was die het Latijnse neologisme *suicida* creëerde, maar dat dateert, zoals eerder beschreven, al uit 1177. Wel gebruikt hij in de tweede, uitgebreide druk van zijn *Theologia moralis fundamentalis*, die in 1656 in Rome uitkwam, als eerste het woord *suicidium* voor de daad. Bij de behandeling van het vijfde gebod (of zesde voor de meeste protestanten) gebruikt hij beide termen, maar hij voegt wel een verklaring toe, wat erop wijst dat ze zeker niet gangbaar waren. Hij herhaalt het officiële kerkelijke standpunt dat het dodingsverbod evenzeer jezelf gold als een ander. Bij de nadere discussie, de *Quaestio*, oordeelt hij soms genuanceerder wanneer het over concrete gevallen gaat. In het eerste voorbeeld kende hij echter geen twijfel. Het ging om een koninklijke secretaris in Brussel. De man werd verhangen aangetroffen. De rechters verordenden de beul het lichaam ondersteboven aan de galg buiten de stad te hangen. Caramuel vindt dit een volkomen terechte waarschuwing voor anderen: aangezien er geen sprake was van ziekte, had hij in zijn verdorvenheid een doodzonde begaan.

Bij het tweede geval was Caramuel persoonlijk betrokken. Als vicaris van de aartsbisschop van Praag had hij uit te maken wat er met het lijk van een parochiegeestelijke moest gebeuren. De man had aan aanvallen van zwaarmoedigheid geleden. Op een ochtend ging hij naar een vriend toe en zei: 'Hoe gelukkig was ik toen ik nog maar één hoofd had, maar al sinds eergisteren lijd ik onder de last van drie hoofden. Ik zou willen dat er twee verwijderd worden.' De dokter die te hulp werd geroepen, kon hem niet van de gedachte afbrengen dat hij drie hoofden had. In deze waan ging de priester naar huis en verhing zich. Volgens Caramuel meende de man een van zijn overvloedige hoofden te verwijderen, terwijl hij zijn echte hoofd te pakken had. Hoewel Caramuel vond dat het lichaam van de geesteszieke geestelijke in gewijde grond geborgen had mogen worden, dwongen de bijgelovige Bohemers de beul het lijk in een veld te begraven.

In het derde geval was duidelijk sprake van godsdienstwaanzin. Een lekenbroeder van een klooster begon verschijningen te krijgen. Hij vertelde zijn vrienden dat de Moeder Gods hem enige relikwieën van haar maagdelijke lichaam had gegeven. Toen ze hem vroegen deze te laten zien, toonde hij twee brokken witte was. Hij hield zijn gelijk vol, maar wurgde zichzelf in de volgende nacht. De prior liet hem in niet-gewijde grond begraven. Vier jaar later hoorde de inspecteur van de kloosterorde van het geval. Hij gaf de opdracht het lichaam naar gewijde grond over te brengen, maar dat gebeurde niet. Caramuel had respect voor de motieven van zowel de prior als de inspecteur. Onder geen beding mocht er opzien worden gebaard. Daarom was zijn advies in het geheim de plaats van het lijk te wijden. Met deze voorbeelden staft Caramuel zijn stelling dat velen door ernstige ziekten tot waanzin vervallen. Als ze zich dan doden, begaan ze geen zonde.

Caramuel is misschien dus de schepper van het Latijnse *suicidium* als woord voor de daad. Deze nieuwvorming is een reflectie van de levendige debatten die in die periode over suïcide werden gevoerd, ook in de levende talen. Niet voor niets vormden de moderne talen in die tijd dan ook eigen woorden: *self-murder*, zelf(s)moord, *Selbstmord*.

Figuur 1.8 Bij cijfer 14 de Selbstmörder

Die Gedult.

Contrà impatiens²¹ plorat, lamentatur, desaccidit in seipsum²², obumbratur ut canis²³, et tamen nil proficit; tandem desperat et fit autochir (propricida)²⁴;	4 Dargegen ein Ungeduldiger²¹ heulet, wehklaget, wisset wider sich selbst²², widerhellet wie ein Hund²³, und ge- winnt doch nichts damit; 6 endlich verzweifelt er und wird ein Selbstmörder²⁴;

De term ‘Selbstmörder’ komt voor in het beeldwoordenboek Latijn-Duits dat de Tsjechische theoloog en pedagoog Jan Amos Comenius (1592-1670) in 1658 voor het eerst in Neurenberg uitgaf. De *Orbis sensualium pictus* (de getekende wereld van de zintuiglijkheden) bracht de leerlingen niet alleen aan de hand van afbeeldingen met verwijzingsnummers de Latijnse termen voor concrete zaken bij, maar ook de christelijke zedenleer. Na de kenmerken van Lijdzaamheid, *Patientia*, te hebben verheerlijkt, geeft Comenius aan wat het gemis van die christelijke deugd voor treurige gevolgen heeft: ‘Daarentegen huilt een Ongeduldige, weeklaagt, woedt tegen zichzelf, huilt terug als een hond en wint daar toch niets mee; ten slotte wanhoopt hij en wordt een zelfmoordenaar (*Selbstmörder*)’ (zie figuur 1.8).

In het Latijn geeft Comenius ‘zelfmoordenaar’ opvallend genoeg weer met het Griekse ‘*autochir*’, iemand die de hand aan zichzelf slaat. Goed latinist als hij was, gebruikte hij niet het middeleeuwse ‘*suicida*’. Of kende hij het woord niet? Caramuels *Theologia moralis fundamentalis* was immers pas twee jaar eerder in Rome uitgekomen. In de tweede druk, die wegens eclatant succes al een jaar later nodig was, zet Comenius tussen haakjes achter ‘*autochir*’ ter verklaring een Latijns woord van eigen makelij: ‘*propricida*’, zoiets als ‘eigenmoordenaar’. Zelf spreek ik graag van ‘eigendoding’ ter vervanging van ‘zelfdoding’ als krampachtige vermijding van ‘zelfmoord’.

4 Rede en romantiek in de achttiende eeuw

Hoewel dichter en priester John Donne (1572-1631) ruim voor de achttiende eeuw leefde, liep hij in bepaalde opzichten vooruit op de verlichting. Toen pas oefende het essay dat hij in 1608 over suïcide schreef grote invloed uit. Het werd trouwens pas na zijn dood tussen 1644 en 1647 door zijn zoon gepubliceerd. Het geschrift heeft de titel *Biathanatos*, Grieks voor 'gewelddadige (dat wil zeggen: onnatuurlijke) dood', al in de oudheid in het bijzonder voor suïcide gebruikt. Donne, die toegeeft zelf soms aanvechtingen te hebben gehad om het leven te beëindigen, waarschuwt tegen een onvoorwaardelijke veroordeling van suïcide. Het enige criterium dat telt, is immers de intentie en die kunnen we meestal niet achterhalen. De christelijke martelaren brachten wel beschouwd hun eigen dood teweeg. Toch zal niemand hen zelfmoordenaars noemen, want hun intenties waren van de hoogste orde. Het sterkste argument levert Jezus zelf. Offerde Hij niet als Goede Herder Zijn leven op voor het hoogste doel, de verlossing van de mensheid?

Zelfs de belangrijkste vertegenwoordiger van de Britse verlichting – David Hume (1711-1776) – gebruikte nog theologische argumenten. Terecht stelde hij vast dat de Bijbel nergens uitdrukkelijk suïcide veroordeelt. Voor hem was dit overigens slechts een bijkomend argument voor het betoog dat hij opzette in *Of suicide*, een geschrift dat pas na zijn dood in het Engels verscheen. Stel je voor dat mensen lijdzaam de natuurverschijnselen, zoals het weer, zouden ondergaan omdat ze anders de natuurlijke processen zouden verstoren? Mag je niet je hoofd wegtrekken om aan een vallende steen te ontsnappen? Als het moreel verantwoord is de werking van de natuur te verstoren, is het ook moreel verantwoord het leven zelf te verstoren door bloed af te leiden van zijn natuurlijke loop in de bloedvaten. Hume beroept zich hierbij op het persoonlijke zelfbeschikkingsrecht, de *native liberty*. Bovendien is het soms gunstig als iemand zich de dood aandoet. Uiteindelijk is het aan het individu om uit te maken of zijn leven van enig nut voor de samenleving is. Net zoals iemand kan besluiten zich aan de maatschappij te onttrekken door met pensioen te gaan, heeft ieder individu het recht het leven vaarwel te zeggen. Niemand ondervindt immers schade van dat gedrag.

Humes betoog, dat tijdens zijn leven in een Franse roofdruk verscheen, spoorde met de gedachten van de Franse *philosophes*. Montesquieu (1689-1755) had in de mond van een verzonnen Pers die Europa bezocht het volgende argument gelegd: het leven is mij als een gunst gegeven. Dus mag ik het teruggeven als het niet langer een gunst is. Als ik suïcide bega, gebruik ik mijn onvervreembare recht (*Lettres persanes* 76). Dergelijke gedachten raakten meer en meer verbreid. Ze tastten het morele gezag van de Kerk aan en maakten de weg vrij voor de principiële herwaardering van suïcide die de Franse Revolutie van 1789 teweegbracht.

Zoals voor de hele pre-industriële wereld zijn ook voor de achttiende eeuw slechts gefilterde feiten en anekdotische gegevens over suïcide beschikbaar. Vooral door het vrij open klimaat kennen we uit Groot-Brittannië nogal wat losse gevallen. Toen al vermeide de Britse pers zich in schokkende feiten. Gevallen van spectaculaire suïcide deden het als nieuws altijd goed. Zo ontstond binnen en buiten Engeland de indruk dat suïcide er zeer frequent voorkwam. *The English malady* werd als uitdrukking gangbaar. Het was de titel van een werk dat de verontruste arts George Cheyne in 1733 publiceerde. Hij weet het trieste Engelse suïciderecord aan het toenemende atheïsme, aan de moderne hedonistische filosofie en aan het sombere Engelse klimaat.

Voor de laatste decennia van de achttiende eeuw hebben we een klein corpus van gevallen in Pruisen. Hierbij verdronken zich 136 mensen, 53 maal verhing men zich, in 42 gevallen werd een vuurwapen gebruikt en 8 keer sneed iemand zich de keel door. Voor het eerst duikt het vuurwapen op als een instrument voor suicide. Dit verschijnsel heeft wel te maken met de omstandigheid dat ongeveer de helft van de betrokkenen soldaat was. In zoverre is het corpus zeker niet representatief.

We zitten dan al in de periode van *Sturm und Drang*. In deze preromantische tijd schreef Goethe (1749-1832) de roman *Die Leiden des jungen Werthers*, een werk waarin het hoofdpersonage een einde aan zijn leven maakt. Bij de verschijning ervan in 1774 bracht het boek een suïdegolf teweeg. Menige adolescent spiegelde zich aan Werther door zich zoals de romanfiguur te kleden of door het boek als laatste lectuur te lezen.

De kenterende opvattingen bleven in de Verlichting zeker niet beperkt tot de intellectuele elite. Vaker dan tevoren werd een suïcidant verontschuldigd als iemand die niet bij zinnen was. Het is geen toeval dat in de achttiende eeuw talrijke huizen voor geesteszieken werden opgericht. De veranderende houding van de maatschappij had ook tot gevolg dat de lijken van suïcidanten steeds minder vaak werden geschonden.

5 Moloch van de negentiende-eeuwse metropool

De Franse Revolutie maakte een einde aan de criminalisering van suicide. Andere Europese staten volgden min of meer schoorvoetend de Franse wetgeving. Zelfs in Engeland werd in 1824 bepaald dat suïcidanten niet langer bij kruispunten moesten worden begraven. De begrafenis vond nog wel steeds 's nachts plaats, zonder religieus ceremonieel. De strafbaarheid bleef er, zoals eerder gezegd, tot 1961 bestaan.

Nederland en België maakten naar het voorbeeld van de Code Napoléon een einde aan het bestraffen van eigendoders. Merkwaardig genoeg heeft Nederland door artikel 294.2 van het Wetboek van Strafrecht, dat in 1886 van kracht werd, achteraf wel hulp bij zelfdoding strafbaar gesteld. Een van de aanleidingen was de zaak-Dettemeijer. Deze militair geneeskundige had met zijn verloofde een suïdepact gesloten voor het geval dat ze van de minister van koloniën geen toestemming kregen om als getrouwd paar naar Oost-Indië af te reizen. Toen de minister weigerde, namen zij beiden vergif. Zij stierf (maagdelijk, zoals bij autopsie werd vastgesteld), hij overleefde. Daarop werd hij aangeklaagd wegens moord. Het Militair Gerechtshof van Noord-Holland verklaarde de man begin 1859 schuldig en veroordeelde hem ter dood. Luttele maanden later sprak in hoger beroep het Hoog Militair Gerechtshof Dettemeijer echter vrij: als zelfmoord niet verboden was, zo was de motivering, kon hulp bij die niet-strfbare handeling het ook niet zijn. Dit zuiver liberale standpunt zinde een aantal ethisch gezinden niet. Zij kregen gedaan dat in 1886 het gewraakte artikel in het Wetboek van Strafrecht werd opgenomen, uit 'eerbied voor het leven als zodanig' zoals de Memorie van Toelichting meldde.

In elk geval werd in de negentiende eeuw een suïcidant nu eerder als een zieke dan als een zondaar beschouwd. Niet langer werd in geval van een suïdepoging een geestelijke ingeschakeld. Het was een arts die verscheen. In de loop van de negentiende eeuw werd suicide steeds meer gemedicaliseerd. Allereerst werd de oorzaak gezocht in fysieke symptomen, zoals een dikke schedelwand. Later ontwikkelde zich de zielkunde en begonnen psychiaters de oorzaak te zoeken in een zieke geest.

Niet alleen de psychiatrie en psychologie zijn een product van de negentiende eeuw, maar ook de sociologie is dat. De ontwikkeling van de sociale wetenschap is het gevolg van de bezorgdheid over veranderingen van de maatschappelijke verbanden. Miljoenen mensen maakten niet langer deel uit van de verbanden van familie, dorp en kerk. Ze raakten verloren in de grote stad, die als een vervreemdende moloch werd ervaren. Metropolen als Londen, Parijs, Wenen en Sint-Petersburg waren berucht om hun hoge suïcidedcijfers. De grote romanschrijvers van de negentiende eeuw exploiteerden het thema van de onschuldige jonge vrouw die naar de grote stad trekt, daar door een heer verleid wordt en zich zwanger in wanhoop in de Theems, Seine, Donau of Neva stort (zie figuur 1.9).

In Dostojevski's roman *Demonen* treedt de jonge Kirillov op, een man van een nietzscheaanse amoraliteit. Hij is ervan overtuigd dat hij een god wordt door volstrekt vrijwillig uit het leven te stappen. Zo'n monster was voor Dostojevski het product van de grote stad. De belangstelling voor suïcide werd gevoed door de omstandigheid dat voor het eerst harde gegevens bekend werden. Het hygiënische offensief, dat steden van riolen en waterleidingen voorzag, drong epidemische infectieziekten terug. De snel toenemende medische kennis verlengde de levensverwachting aanzienlijk. Bovendien werd overal de wettelijke plicht ingevoerd om bij elk sterfgeval de doodsoorzaak vast te stellen. Voor het eerst kwamen er sterftestatistieken, waarin suïcide als een niet te verwaarlozen doodsoorzaak opdook.

Figuur 1.9 Frans Masereel, houtsnede uit 'La ville' (1925)

De cijfers maken het ook mogelijk zicht te krijgen op de methoden. Ze lieten een toename zien van het gebruik van dodelijke medicijnen. In het victoriaanse Engeland van 1861 werden zulke middelen in 7% van alle gevallen gebruikt, terwijl zelfverhangings voor 48% van de suïcides verantwoordelijk was. In 1911 was het aandeel van dodelijke drugs verdubbeld, 14% dus, terwijl het aandeel van verhangings was gedaald tot 29%. Nieuwe middelen verschenen op het toneel: pistolen, zich voor de trein werpen of zich van hoogten storten zoals de Eiffeltoren of de wolkenkrabbers die het silhouet van de miljoenensteden bepaalden.

De moderne massamaatschappij maakte individuen ziek, daarvan waren vele waarnemers overtuigd. Deze overtuiging wordt uitgedragen door de titel *Der Selbstmord als sociale Massenerscheinung der modernen Civilisation* van een boek dat in 1881 in Wenen uitkwam. Het was geschreven door Tomáš Masaryk (1850-1937), die later de eerste president van Tsjecho-Slowakije zou worden (1918-1935). Masaryk en anderen mengden allerlei mogelijke factoren door elkaar, zoals het klimaat en de schijn gestalten van de maan.

Émile Durkheim (1858-1917) onderscheidde zich principieel van deze voorlopers door zich te bepalen tot de verbanden tussen de samenleving en het individu. In die zin is *Le suicide* uit 1897 de eerste echt sociologische studie, zoals de ondertitel luidt. De maatschappij, zo betoogde hij, reguleert en integreert de mens. Als de integratie te sterk is, kan het individu zich verplicht voelen zijn leven voor het nut van het algemeen op te offeren. Deze 'altruïstische' suïcide komt voor in bepaalde vroege maatschappijen en in de moderne tijd nog in de militaire wereld. Diametraal daartegenover staat *le suicide égoïste*, begaan door het moderne individu dat onderhevig is aan *désintégration*. Het ontbreken van het verband van de (katholieke) religie, het dorp, een huwelijkspartner en kinderen zijn stuk voor stuk desintegrerende factoren, waarvan de risicowerking aan de hand van vergelijkende statistieken werd aangetoond. Zo kon het geen toeval zijn dat het suïcidequotum van protestantse kantons in Zwitserland vier keer zo hoog was als dat van de katholieke.

Tijdens de Koude Oorlog ontbrandde er een debat over de hoge suïdecijfers in de DDR: die zouden het echec van het communisme bewijzen. De polemiek bloedde echter dood toen erop werd gewezen dat het oosten van Duitsland altijd al hoger scoorde. In de Oscarwinnende film *Das Leben der Anderen* (2006) is dit debat een thema.

Te gemakkelijk worden suïdecijfers gebruikt als indicatoren van de algemene geestelijke volksgezondheid. Ooit bespraken we op een interdisciplinaire conferentie (Erfurt, november 2002) het schrikbarende hoge suïcidepercentage voor Hongarije, 55 per 100.000, totdat iemand ontnuchterend opmerkte dat het cijfer betekende dat per jaar maar liefst 99.945 van de 100.000 mensen besloten voort te leven. In Nederland is het suïcidequotum na decennia van gestage daling weer gestegen, tot circa 12. Dus kiezen jaarlijks 99.988 op de 100.000 mensen ervoor om door te gaan met het bestaan. In Vlaanderen zijn dat er 99.984.

Hoe dan ook beheerst sinds Durkheim het sociaalpsychologische paradigma het denken over suïcide. Het is zeker niet alleen de wetenschap die het verschijnsel zo benadert. Ook het moderne publiek denkt populairsociologisch en -psychologisch. Als zich een geval van suïcide in de eigen omgeving voordoet, is iedereen geneigd te zoeken naar een clou in de omstandigheden of de levensgeschiedenis, zoals een ongelukkige jeugd. In de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd werden de listen van de duivel achter elke suïcide

verondersteld. Toen was het niet de psychiater die verscheen aan het bed van degene die een zelfmoordpoging had overleefd, maar een priester. Deze aflossing van de wacht aan het bed markeert de omslag in het denken over suïcide van zonde naar ziekte.

In 2002 werd door de Nederlandse euthanasiewet van minister Els Borst de strafvervolg-ing van artsen voor hulp opgeheven mits ze zich strikt aan bepaalde procedures hielden. Naar aanleiding van het burgerinitiatief Uit Vrije Wil kwam een regeringscommissie in 2016 met het rapport *Voltooid leven*. Daarin werd betoogd dat de bestaande wet genoeg ruimte bood, want de bejaarde die genoeg had van het leven, had vast wel een reeks kwalen die bij elkaar het leven ondraaglijk maakten. In oktober 2016 schoof de toenmalige regering echter de conclusies van het rapport terzijde en kondigde aan te willen nagaan hoe de strafbaarheid van hulp bij zelfdoding opgeheven kon worden als het de consistente, weloverwogen en vrijwillige stervenswens betreft van mensen die hun leven voltooid achten. De nieuwe regeringscoalitie van 2017 heeft dit voornemen echter geparkeerd. Veel ophef veroorzaakte de Coöperatie Laatste Wil die ‘voor haar leden wil bewerkstelligen dat het eigen levenseinde mag en kan worden geregistreerd met een humaan werkend laatste-wil-middel, dat op legale manier is verkregen, zonder toetsing voor- of achteraf door een arts, begeleider of consulent’. Eerder pleitte B.E. Chabot voor doorbreking van het ‘monopolie’ van artsen door over te gaan tot auto-euthanasie, in het bijzonder door zich te versterven, de methode die ook de antieke wereld vertrouwd was (fig.1.2). Hij heeft ook de aandacht gevestigd op de heliummethode.

In België is euthanasie mogelijk in geval van ondraaglijk psychisch lijden dat het gevolg is van een door ziekte of ongeval veroorzaakte aandoening en niet gelenigd kan worden. Zo was de situatie toen dit hoofdstuk geschreven werd, maar de ontwikkelingen gaan door.

6 Tot besluit

Het historische panorama, zoals in dit hoofdstuk geboden, laat zien dat het omgaan met suïcide in hoge mate cultureel bepaald is. In de antieke wereld werd eigendoding beschouwd als een vanzelfsprekende, finale vorm van zelfbeschikking. De onderstroom van afwijzing was gebaseerd op het dualisme van een (sterfelijk) lichaam en een (goddelijke) ziel. Het christendom maakte het taboe algemeen geldig, al bleef er altijd een onderstroom van twijfel bij denkers die zich op de oudheid beriepen. De Verlichting en de Code Napoléon brachten de omslag: suïcide was niet langer strafbaar. Artsen, psychologen en sociologen gingen zoeken naar wetenschappelijke verklaringen en dat doen ze tot op de dag van vandaag. Ook zij zijn echter kinderen van hun tijd. Waar vroeger de huisfilosoof, later de priester verscheen bij iemand die aan eigendoding dacht, is het in het moderne paradigma de psychiater.

Literatuur

- Anderson, O. (1987). *Suicide in Victorian and Edwardian England*. Oxford: Oxford University Press.
- Bähr, A., & Medick, H. (2005). *Sterben von eigener Hand. Selbsttötung als kulturelle Praxis*. Keulen: Böhlau.

- Bohannon, P. (red.) (1960). *African homicide and suicide*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Brunschwig, H. (1947). *La crise de l'état prussien à la fin du XVIIIe siècle et la genèse de la mentalité romantique*. Parijs: Presses Universitaires de France.
- Donaldson, I. (1982). *The rapes of Lucretia. A myth and its transformations*. Oxford: Oxford University Press.
- Exalto, K. (1982). *Geen hand aan u zelf. Gedachten over zelfmoord*. Kampen: Kok.
- Hooff, A.J.L. van (1990). *Zelfdoding in de antieke wereld*. Nijmegen: SUN. De gelijktijdig verschenen Engelse versie is nog steeds leverbaar, in paperback en als e-book: *From autothanasia to suicide. Self-killing in classical antiquity*. Londen/New York: Routledge.
- Hooff, A.J.L. van (1999). The image of ancient suicide. *Syllecta Classica*, 9, 47-69.
- Hooff, A.J.L. van (2015). *Sterven in stijl. Leven met de dood in de klassieke oudheid*. Amsterdam: Ambo|Anthos.
- Rudick, M., & Pabst Battin, M. (red.) (1982). *John Donne biathanatos*. New York/Londen: The Facsimile Text Society.
- Rütten, Th. (1997). Medizinethische Themen in den deontologischen Schriften des Corpus Hippocraticum. In: *Médecine et morale dans l'antiquité* (pp. 65-120, specifiek pp. 68-98). Entretiens sur l'antiquité classique, 43. Vandoeuvres-Genève: Fondation Hardt.
- Schmitt, J.-C. (1976). Le suicide au Moyen Age. *Annales. Économies. Sociétés. Civilisations*, 31, 3-28.
- Wacke, A. (1980). Der Selbstmord im römischen Recht und in der Rechtsentwicklung. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*, 97, 26-77.